

ՏԱՍՆԵՐՈՐԻ ՏԱՐԻ

ՄԵԼԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլ, կես տարեկանը 6 րուբլ:

Առանձին համարները 5 կոպեկով:

Թիֆլիսում գրվում են միմյանց համարդատան մէջ:

Ստորագրողացիք պիտի մնա ուղղակի

Тифлис. Редакция «Мелк»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ

(Բացի կիրակի և տոն օրերից)

Ցայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լիզուով:

Ցայտարարութիւնների համար վճարում են

խրատմայիս րուբլին 2 կոպեկ:

ԲՈՎԱՆԱՅԻՆԹԻՒՆ

Ինչքան կարող էինք գործել.— ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ, ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ.— ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ, «ПОРЯДОК» լրագրի թղթակցութիւնը.— ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.— ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— ԲՈՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Կ. Պօլսի «Տնտեսական միութիւն հայոց»:

ԻՆՁՔԱՆ ԿԱՐՈՂ ԷՒՆՔ ԳՈՐԾԵԼ

Տառ տարվայ ընթացքում, որ «Մշակ» լրագիրը գոյութիւն ունի, ինչքան ահա գին գումարներ ենք հաւաքել մենք այլ և այլ ազգային նպատակների համար: Հազարներ և հազարներ հաւաքել ենք մենք յօգուտ Հայաստանի սովիւնների, յօգուտ «Արարատեան» և «Միացեալ» ընկերութիւնների, ստացել ենք բաժանորդագրութիւններ արտասահմանում հայոց օրգան պահելու համար, և այլն և այլն:

Բայց «Մշակը» որ այդքան գումարներ է ձեռք բերում այլ և այլ նպատակների համար, ինքն հազար կարողանում է իր գոյութիւնը պահպանել և եթէ խմբակիրը

իր գրպանից չը ծածկեր իւրաքանչիւր տարի լրագրի հրատարակութեան գէֆիցիտը, մեր լրագիրը ամենեւին չէր կարող գոյութիւն ունենալ:

Այդպիսով հայոց հասարակութիւնը, որ տալիս է մեզ միջոցներ զանազան ազգ-օգուտ գործերին օգնելու, ամենեւին չէ մըտածում վերջնականապէս ապահովել այն լրագիրը, որից յորդորված և որի միջոցով նա կարողանում է օգնել յիշեալ գործերին:

«Մշակը» պահպանելու համար, ամենաքիչը հարկաւոր է անպատճառ 1,200 րուբլ տարեկան, որովհետեւ հայոց ամենօրեայ թերթ պահպանելու համար հարկաւոր է գոնէ 12,000 րուբլ տարեկան ծախս:

Բայց եթէ հայոց հասարակութիւնը տար մեզ երկու հազար բաժանորդ, ուրեմն 20,000 րուբլ տարեկան եկամուտ, մենք այդ գումարից 12,000 րուբլ գործ կածէինք մեր լրագիրը պահպանելու վրա, իսկ մնացած 8,000 րուբլ իւրաքանչիւր տարի գործ կածէինք զանազան ուրիշ ան-

հրաժեշտ ազգօգուտ նպատակների վրա: Դիցուք հարկաւոր կը լինէր օժանդակել մի եւրօպական լրագրին, որ հայոց դատն է պաշտպանում և ահա մենք այլ ևս չէինք հաւաքել այդ նպատակով բաժանորդագրութիւն հայոց հասարակութիւնից, այլ ուղղակի մեզ մօտ եղած ութ հազար րուբլ գումարից կօժանդակէինք յիշեալ օրգանին, և այլն: Մի խօսքով մեզ մօտ մնացող ութ հազար րուբլ գումարը մենք ամբողջութեամբ գործ կը դնէինք այլ և այլ ազգ-օգուտ նպատակների վրա, առանց նորից հանգանակութիւնների հաւաքելու, ինչպէս օրինակ թղթակից արտասահմանում պահելու, միանալով մի օրբանոցին կամ դրացին օգնելու, հայոց օրգանին օժանդակելու: Ի հարկէ մենք չենք խօսում այնպիսի արտակարգ դէպքերի վրա, ինչպէս օրինակ սովը, երբ ութ հազար րուբլ գումարը բաւականացուցիչ չէ մեծ տառապանքին օգնելու համար: Այդ տեսակ ժամանակ, ի հարկէ, հարկաւոր կը լինէր նորից գիմել հասարակութեանը, բայց մանր դէպքե-

րում, ինչպէս օրինակ «Ժուլնալ դ'Օրիան» լրագրին օգնելու, կամ արտասահմանում թղթակից պահելու և այլն, խմբագրութեան միջոցները կատարելապէս մեզ կը բաւականանային, եթէ հայոց հասարակութիւնը մեր լրագրին մօտ 2,000 բաժանորդ տար իւրաքանչիւր տարի:

Թող հայոց հասարակութիւնը մեզ շատ բաժանորդներ տայ, թող օգնի մեզ նիւթապէս, և մենք կարող ենք հաւատացնել մեր հասարակութեանը, որ լրագրի առման հրաժեշտ ծախսը ծածկելուց յետոյ, աւելորդ մնացող իւրաքանչիւր կօպէկը իր օգտակար գործարարութիւնը կը գտնի:

Մենք մինչև անգամ չենք ուզում հաշուել և վերադարձնել մեզ այն մեր սեփական գումարը, որ նուիրեցինք ազգին, իւրաքանչիւր տարի մեր գրպանից լրագրի գէֆիցիտը ծածկելով: Ձը հաշուելով մեր անձնական աշխատանքը, որ տաս տարի շարունակ անվարձ էինք կատարում, հաշուելով, առ նուազն, 2,000 րուբլ ամեն տարի,

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Կ. ՊՈԼՍԻ «ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ» ՆՈՐԱԿԱՅՈՒՄ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ինչպէս յայտնի է անտեսական ընկերութիւնները բնա կանա պէս կազմվում են միայն այն ժամանակ, երբ մի երկրի գիւղատնտեսները (գիւղատնտես ասելով հասկանում ենք բոլոր գիւղացիներին և այն ամենին, որոնց սեպական գրադուսնքն է գիւղական պարագայունքներ) մասնակի պահանջները թելադրված, ցանկանում են փոխել մշակութեան դարձը, նախապետական ձևերը, և փոխադարձ օժանդակութեամբ ինքեանք վեր կենդանութեան կատարելագործելու և կարգաւորելու իրենց անտեսական պայմանները: Ուրիշ կերպ այդ նպատակով կազմված ընկերութիւնները անբնական են: Այնպէս են, որովհետեւ նոցա նպատակն է չը սպասել անտեսական դարգացման բնական ընթացքին: չը սպասել, մինչև որ կենսական պայմանները այնքան փոխվեն, որ իրանք գիւղատնտեսները հանգամանքների բերմամբ վերահասու լինեն իրենց յառաջադիմութեանը: Նոցա նպատակն է արտաքուստ ազդել, տարածում մի դարձ տալ գիւղատնտեսութեանը. արթնեցնել քնից մշակին:

Այդ տեսակ մի ընկերութիւն ունի իր գոյութեան հիմունքը: Փառքաքարիկեալ ազգերի օրինակը մեզ ցոյց է տալիս, որ մի ժողովուրդ մինչև իր անտեսական բարօրութեան հասնելը՝ անցնում է մի քարքարուտ ճանապարհ, որի վրա անգունդներ ու խոչընդոտներ տեղի են տալիս յամառ անցորդին՝ պատճառելով նորան տեսակ տեսակ աղէտներ ու թշուառութիւններ, և յետաձգելով նորա բնական յառաջադիմութիւնը: Տնտեսապէս յետամնաց ազգերը անգիտակցաբար կընկնեն նոյն անգունդների մէջ, որոց մէջ երկի մարտում են այսօրվայ յառաջադիմւ ազգը: Ուստի պէտք է ցոյց տալ նորանց մի հարկված ճանապարհ, պէտք է նախապատրաստել նորանց դիմադրաւ: Ընկելու մերձակայ վրտանցին. պէտք է նորանց սովորեցնել ազգերից փորձված նախնեան ու միջոցները՝ դուրս դալու իրենց այժմեան դրութիւնից դէպի լոյս աշխարհը, պէտք է առաջնորդել նորանց դէպի գիւտակական գործողութիւնը, որով մարդ լինում է ոչ թէ ընտելեան ծառայ, այլ նորա տէրը,

նորան ծառայեցնողը: Պէտք է առաջնորդել առում ենք, որովհետեւ մի ազգի տնտեսական ոյժը կազմող դասը խաւարի մէջ է ապրում և խիստ դանդաղ է կատարում իր քայլերը հանգամանքների պատճառաւ: ուստի կարօտ է նա ձեռնառւ արտաքին ոյժի՝ բարօրութեան շաղի մէջ ընկնելու: Բայց ո՞վ կարող է կազմել ձեռնառութեան այդ ոյժը—կարողներ չառ կան, բայց մենք աչքի առաջ ունենք նոցանից միսը—տնտեսապիտանքը ընկերութիւնը:

Տնտեսագիտաց ընկերութիւնը, ինչպէս յայտնի է նոյն իսկ խօսքից, կազմված է լինում գլխաւորապէս տնտեսագետ անձերից, այսինքն այնպիսիներից, որոնք գիւղատնտեսութեան տեսական մասը ուսումնասիրած լինելով կարող են առաջնորդներ լինել գործնականը յառաջ տանելու: Բայց նախ քան առաջնորդներ դառնալը, նոքա պարտական են ծանօթանալ գործնական կեանքին հետ, ուսումնասիրել գիւղատնտեսութեան պայմանները նշանակեալ տեղում, նորա թոյլ կողմերը և այլ պարագաները խմանալ: Ընկերութիւնը կազմող անձանց այս տեսակ վարմունքը խիստ կարևոր է, որովհետեւ առանց գորան նորանք կարող են ընկնել շատ սխալների մէջ և չյօնքը չլինելու տեղ աչքը հանել: Ի՞նչ կը նախ պէտք է ծանօթանալ իր օգնութեանը գիմող հիւանդի դրութեանը հետ և ապա ըստ այնմ բեցեպատներ նշանակել: Այն բժիշկը, որ այդպէս չէ վարվում, նորա դիրքը խիստ խախտում է լինում և գիւրակործան: Այսպէս էլ մի ընկերութիւն, որ ցանկանում է մի երկրի տնտեսական ցաւերին դարման տանել:

Այսպիսի մի յառաջադանից յետոյ մասնաւորենք խօսքերս և ուշադրութիւն դարձնենք «Տնտեսական միութիւն հայոց» անունոված Կ. Պօլսի նորակազմ ընկերութեան վրա:

Նախ քան այդ ընկերութեան հիմնվելը Կ. Պօլսի հայերը տատանում էին, թէ արդեօք կարելութիւն կայ այժմեան պարագայից մէջ դարգացնել գիւղատնտեսութիւնը Հայաստանում, և փոխանակ գնալու այդ երկրի և ուսումնական տեղեկութիւնների հաւաքելու այդ խնդրի մասին, նոքա բաւականանում էին մի քանի վայրկիւրոյ տեղեկութիւններով և դատարկ ենթադրութիւններով: Ումանք պնդում էին, ուրիշները հերքում էին տնտեսական խնդրի կարեւորութիւնը: Հաւանակողը առարկութիւնները պատճառաբանվում էին նորանով, թէ Հայաստանի գիւղացին տնտեսապէս ապահոված է այնքան, որ մինչև

անգամ նորա բերքերը իրենց առատութիւնից փութում են ամբարանոցներում: Թէ լաւ ճանապարհների բացակայութիւնից ապարդիւն և անհնար է գիւղական տնտեսութեան բարձրացնելը և այլն:

Այս երկու կէտը մենք ցանկանում ենք փորքընթելութեան առնել, որովհետեւ այդ հակառակորդ կարծիքն առարկութիւնները, մեր կարծիքով, ընդհակառակն ջատագով են լինում տնտեսական խնդրին:

1) Հայաստանի գիւղացուն չէ կարելի համարել տնտեսապէս ապահովված, յառաջ բերելով թէ նորա բերքերը փութում են ամբարանոցներում: Մի գիւղացի, ինչքան էլ որ նա նահապետական չարքաչ կեանքով ապրի, չէ կարող բաւականաշալ իւր երկրից ստացած անմիջական բերքով, նա իր տնտեսական պիտոյքը լցուցանելու համար միշտ կարօտութիւն է դգում այնպիսի իրերի, որոնք չեն բուսում իրեն հողում, որոնք կամ օտարերկրաց բերքեր են, կամ գործարանական արդիւնքներ, Գիւղացու կեանքը հետզհետէ փոխվում է, նորա մէջ յառաջ են գալիս նորանոր պիտոյքներ: Այդ ամենը հայթայթելու համար դրամ է հարկաւոր: Նոյնպէս քաղաքական ու եկեղեցական տուրքերի համար շատ անգամ դրամ է հարկաւոր լինում: Իսկ գիւղացին դրամը ստանում է, միայն իր բերքերի արտահանելով: Գորանից պարզ երևում է, թէ այն գիւղացին, որ չէ կարողանում արտահանել իր բերքերը, այլ նոցա փոխելու է ամբարանոցներում, նա չէ կարող տնտեսապէս ապահովված համարվել, որովհետեւ տնտեսական ապահովութիւնը նորանում չէ, որ գիւղացին կարողանայ իր փորը հացով լցնել և նստել հանգիստ իր տեղը, մտքը գիւղական կեանքի մէջ և դուք փող են պահանջում չափաւոր գիւղացուց: Սակայն թողնենք այդ: Միթէ կարելի է կարծել, որ Հայաստանի ամեն գիւղացի գորեայ հացից ապահովված լինի: Հայաստանի նման մի լեռնային երկրի չէ կարող իր ամեն մի մասում միապէս արգաւանդ հող և յաջող հանգամանքներ ունենալ: Միթէ չը կան և այնպիսի տեղեր, ուր գիւղացիք հացի էլ կարօտութիւն քաշեն, ուր երկրի այնքան աղքատ լինի, որ չը կարողանայ յաւակն վարձատրել գիւղացու աշխատանքը և ուր հարկաւոր լինի մոցնել մշակութեան նոր ձևեր: Երեք չափապահութիւն չենք համարում Երթաղերի այդ:

2) Լաւ ճանապարհների պակասութիւնը ոչ թէ խախտում է տնտեսական խնդիրը, այլ ընդհակառակը դրդում է նորան. դա մի չարիք է, որի գործութիւնը կը թեթեւանայ գիւղատնտեսութեան յառաջադիմութեամբ, բայց թէ ինչպէս, այդ մասին մենք վերջը կը խօսենք:

Այժմ խօսենք, թէ ինչ կարող է և պէտք է անել Կ. Պօլսի տնտեսական ընկերութիւնը:

Մենք դժուարանում ենք մի որոշ բան գուշակել ընկերութեան նախագիծից, այնքան նա անորոշ է. սակայն ուրիշ կերպ էլ չէր կարելի ըստպաւել, որովհետեւ չենք կարծում, որ ընկերութեան անդամները այնքան անխոհեմ լինէին, որ իսկոյն և եթ մեռէին և գծագրէին իրենց ապագայ գործունէութեան ուղղական ճանապարհը այն ասպարիզում, որի հետ դեռ ծանօթ չեն: Ուրեմն խոհեմութիւնը և գործի ապագայ հաստատութիւնը պահանջում են, որ նոքա նախ ուսումնասիրեն իրենց գործունէութեան ասպարեզ դարձող երկրի, և յետոյ ըստ այնմ որոշեն ինչ բան սկսեն և ինչ ուղղութիւն ունենան: Գորա համար խիստ օգտակար կը լինէր, եթէ առ այժմ Հայաստան ուղարկէին տնտեսագետ երիտասարդներին՝ նոցա ձեռքերը տալով պատրաստ պրօգրամներ հետազոտութեան համար, որոշելով թէ ինչ բաների վրա հարկաւոր է աւելի ուշադրութիւն դարձնել: Այդ երիտասարդները վերադառնալով կը մատուցանէին իրենց հաւաքած տեղեկութիւնները ընկերութեան ժողովին, ուր ընդհանուր խորհրդակցութեամբ կը ձեռնվել ընկերութեան անկիւնը: Այդ ժամանակ միայն կարելի կը լինէր մի որոշ ընթացք բռնել հիմնվելով իրական պարագաների վրա: Այդ ժամանակ միայն կարելի կը լինէր և մեզ—հայերիս յոյս դնել ընկերութեան հաստատութեանը վրա, որի յարատեւութիւնը կախված կը լինէր այնուհետեւ նորա յետագայ լրջամիտ գործողութիւններից:

Մեր ասանքներից երևում է, որ մենք անպատեհ և տարածում ենք համարում այժմիս իսկ կազմել մի բացորոշ նախագիծ ընկերութեան գործառնութեանց համար: Սակայն, ինչպէս երևում է, արդէն լրագրիւնեում սկսվել է քննվել նախագիծ հարցը, մի քանիս ևս առանձին պլաններ են կազմում՝ ընկերութեան գործնական ճանապարհը որոշելու: Այդ տեսակ քննադատութիւնները, ի հարկէ, ունեն իրենց օգտակարութիւնը, և ընկերութիւնը կարող է նոցանից օգուտ քաղել, բայց երբէք չենք կարծում, որ ընկերութիւն-

Բայց ինչպես հնարաւոր է գործել այդ նպատակի համար, ահա մի խնդիր, որի վրա յատուկ է մեր առաջարկութեան առաջին կէտը։ Այդ մասին մեր վճիռը տալու համար, մասնաւորապէս քաղաքակրթեալ ազգերի վաւերացողութեան համար, ինչպէս ինքեանք ընկերութիւնները (association)։ «L'union c'est la force» (ոյժը միութեան մէջն է) այդ է ընկերութեանը նշանաբանը։ Քանի գիւղացիք առաջին առանձին են գործում, քանի նոքա անձաւորութիւն են կազմում, նոքա տկար են լինում։ Երբ անընդունակ մեծ գործերում բայց երբ միմեանք են ապա անշատ ոյժերը են կազմում են անհաղթելի ոյժ, այնուհետեւ նոքա պաշտպանական լինելով դժողակ պարագաների դէմ, կարող են ձեռնարկել լինել մեծ մեծ և իրենց խիստ շահաւոր եղանակով գործերի։ Այդպիսի միութեան մէջ իւրաքանչիւրի շահերը ոչ թէ միմեանց հակառակ լինեն, այլ ընդհակառակը չափազանց ներդրում են նշակ։ Ամերիկայի մասը Ֆերմերները և ջուրհորները գիւղացիք լաւ հասկանալով համայնականութեան գործողութիւնը հետամուտ են եղած համայնական պարտքները բանալու։ Առանձին մի փոքր ֆերմեր կամ գիւղացի չի կարող այնքան մեծ քանակութեամբ կաթ արտաբերել, որ նրան կարող լինի մեծ քանակութեամբ պանիր պատրաստել հեռու արտահանութեան համար, բայց դրանից արհեստի համար հարկաւոր եղած ծախքերը չեն կարող հատուցանուել փոքր արդիւնք գործութիւնով։ Բայց ընդհակառակն մի քանի փոքր ֆերմերներ կամ գիւղացիք միասնաբար հաւաքուած են իրենց փոքրաքանակ կաթերը նոցանից կազմում են կաթի մի մեծ քանակութիւն, որի համար արդարեւ արժէ մի հասարակ

հետևեալ թղթակցութիւնը: Վերջապէս երկիրը պատասխան տուեց գերմանական կանցլերի քաղաքականութեանը, ցոյց տուեց, թէ մինչև որ աստիճան համակրուած է «Պետական սօցիալիզմին», որ նրան առատութեամբ խոստանում էին:

Հարցը ուղղակի և կարճ էր դրված, նոյնպիսի կարճ և ուղղակի պատասխան էլ ստացվեցաւ: Ներկայումս լայնատառի կապիտալիզմը ձգողութեամբ չէ կարելի որոշել, որովհետև ընտրութիւնների հետևանքները կատարելապէս յայտնի չեն: Դի քանի ընտրողական շրջաններից թերի տեսնելով ընտրութիւններ են ստացված, միւսներից բոլորովին լուր չը կայ: Գրա պատճառն այն է, որ փոքր քաղաքներում, մանաւանդ գիւղական շրջանների մէջ քուէների հաշիւը չափազանց դանդաղ է կատարվում, որովհետև այդ գործին սովոր անձնաւորութիւններ չը կան: Միայն մի բան ձգողութեամբ և հաստատ յայտնվեցաւ, այն է, որ հասարակական կարծիքը հակվում է դէպի ձախ, ինչպէս ընդունված է ասել պարլամենտական լեզուով: Ամեն տեղ, ուր քուէները հաշված են, յայտնվում է, որ պահպանողականները յաղթված են: Նրանք մինչև այն աստիճան յաղթված են, որ միայն 8 կամ 10 տեղ կարողացան իրանց կանգնեցնել: Գոյր կրկնաքուէարկութիւնները, որոնք այս տարի չափազանց շատ են, ընկնում են արմատական կուսակցութիւններին: առաջագիւղից սօցիալ-դեմոկրատների հետ, կենտրոնը դարձեալ սօցիալ-դեմոկրատական պանրանոց բանալ և ունենալ նորահասարակական միջնայ, կահ կարաւոր և հուռ վարպետ: Այդ ժամանակ գիւղացու մի պոյտ կաթն անգամ կը տայ մեծ շահեր:

Համայնական ընկերութիւնները կարող են և այլ արդիւնադրութիւններ արտադրել՝ նախելով տեղական հանգամանքներին: Սակայն պէտք է ասած, որ այս ճանապարհը խիստ դժուարութիւն և հետնողականութիւն է պահանջում: ուստի գործող անձինք պէտք է աչքի առնեն ունենան մի քանի պայմաններ, որոնք խիստ կարևոր են գործի յաջող ընթացքին համար:

Այդ պայմաններն են՝ հմտութիւն արդիւնագործութեան արհեստի մէջ, ամենատեսակ խրանայողութիւն և հաւատարմութիւն: Այս պայմաններից իւրաքանչիւրի կարևորութիւնը բացարեւել համար կարելի էր այստեղ քիչ խօսել, սակայն երկարաբանութիւնից խոյս տալու համար հրաժարվում ենք: միայն հարկաւոր ենք համարում յիշեցնել, որ նոքա համայնական ընկերութեանց հիմն են կազմում, առանց որոց ընկերութիւնը անհաստատ կը լինեն և դիրքակործան, որի օրինակն տեսնում ենք Ռուսաստանի մէջ, ուր սոց տեսակ նորակազմ ձեռնարկութիւններ, չը համապատասխանելով վերոյիշեալ պայմաններին, անհետ եղան:

Մեր առաջարկութեան մնացեալ երկու կետերը պէտք է լինեն համայնական ընկերութեանց օժանդակող հիմնարկութեանց մասին:

2) Նախ քան գիւղական արդիւնագործութեանց սկսելը, հարկաւոր է բերքերի մշակման արհեստը դնել կանոնաւոր վիճակի մէջ, փորձել գիւղատնտեսական արհեստների յաջողութիւնը: Գիւղական համայնքում չէ կարելի անել այդ փորձերը, որովհետև գիւղացին չէ սովորած և չէ էլ կարող ըրիսկ անել և անաղողութեանց համբերել: ուստի հարկաւոր է ունենալ առանձին կալուածք Հայաստանում, մի առանձին հող, ուր կարելի լինէր գնել մերձակայ գիւղացիներից հում բերքերը և մշակութեան ենթարկել: Այդպիսի մի կալուածք մի և նոյն ժամանակ կը լինէր մի գործնական դպրոց, ուր կը պատրաստվէին հուռ վարպետներ գիւղական համայնական ընկերութեանց համար, որով թէ աշակերտները ապահովուած կը լինէին և թէ համայնքները կօգտվէին: Այդպիսի կալուածների կարող էին լինել իբրեւ կետրոնական համայնքների արդիւնագործութեանց համար, որտեղից

մեկրատների հետ և այլն: Ամենից նշանաւորն այն է, որ պահպանողականները անողորմ կերպով յաղթվեցան հենց այն ընտրողական շրջանների մէջ, որտեղ նրանք ամենից շատ յոյս ունէին ընտրված լինելու: այն է արդիւնաբերական նշանաւոր կենտրոններում: Կաշառող խօսակցութիւնները «հայրենի արդիւնաբերութեանը հովանաւորելու» մասին չազատեցին պահպանողականներին: Ընտրողները ցոյց տուին իրանց քուէարկութեամբ, որ կաշառքը նրանց վրա այնպիսի ազդեցութիւն չէ կարող ունենալ, ինչպէս կարծում էին Բիսմարկի ծառաները, որոնք զանազան խոստումներով կամենում էին կանցելի համար խոնարհ մեծամասնութիւն ձեռք բերել: Այդ պարունակը այժմ առիթ ունեն երկար մտածելու, որ ամեն մարդու չէ կարելի իր չափով դատել: Այնու ամենայնիւ այդ մարդիկ շատ նպաստեցին, որ ընտրութիւնները իշխան Բիսմարկին թշնամական բնաւորութիւն ստացան, իսկ այդ թշնամութիւնը պարզ յայտնվեցաւ թէ ազատամիտներին և թէ պահպանողականներին քուէարկելու ժամանակ: Այժմ երբ քուէները հաշուած են, ծաղրալի է թվում առաջագիւղների կառիւծը, որ «կորչի Բիսմարկը» նշանաւորը կարող էր նրանց գործին փնտել: Հենց այն կանգնեցողները, որոնք զգուշութիւնը մոռանալով, խստութեամբ յարձակվում էին Բիսմարկի վրա, ամենից շատ ընտրողական քուէներ ստացան: Իսկ նրանք, որոնք մասամբ միայն յարձակվում էին պետական կանցլերի ներքին քաղաքականութեան վրա, իսկ նրան գոլում էին, կամ հաւատացնում էին, որ նա բարոյապէս դեմաքրացնում է ամենքին, միայն պետական շահերի մասին է մտածում և այլն, այդպիսիները կամ կատարելապէս յաղթված են, կամ ընտրված են չափից դուրս թոյլ մեծամասնութեամբ: Արհեստ է, որ հասարակութիւնը այժմեան ընտրութիւններով պատասխանեց պաշտօնական թերթերի առաջարկութեան: Գեամ Բիսմարկի հետ, կամ նրա դէմ:

Գոյալով «կայսերութեան ստեղծող» ժողովրդականութեան վրա, կառավարութիւնը ոչ թէ միայն ուղղակի դրեց այդպիսի անգամ կայսրի անունը էլ խառնեց ընտրողական կուռ մէջ: Կիսապաշտօնական և պաշտօնական լրագիրները անդադար նկատում էին, որ այժմեան ընտրութիւնները պէտք է ցոյց տան, թէ դերմանական ժողովուրդը մինչև որ աստիճան հաւատարիմ է գահին, միապետական սկզբունքին և կայսրի անձնաւորութեանը, որ առաջագիւղները դադարի հանրապետականներ են և նրանց քուէ տալը նշանակում է ձօնեցողներին անկումը ցանկանալ: Նոյնը կրկնում էին պահպանողական կանգնեցողները իրանց ընտրողական ձառնորդ: «Մենք միապետութեան հաւատարիմ ծառաներն ենք, ասում էին նրանք, մենք կը պաշտպանենք իշխան Բիսմարկի քաղաքականութիւնը: Ո՛ր մեզ հետ է, նա իշխանին պաշտպանում է: Ո՛ր մեր դէմ է, նա իշխան Բիսմարկի դէմ է:» Մի խօսքով ամենքն հարցը ուղղակի էին դնում,

կը վաճառահանվէին մշակված բերքերը դէպի վտճառման հրապարակները:

3) Կարևոր կը լինէր Հայաստանի քաղաքներից միւսում—Երզրումում կամ Վանում մի գործանոց բանալ, ուր պատրաստվէին արդիւնագործութեան համար կարևոր եղած կահկարասիքը, գունեալ նոցանից հասարակները:

Ահաւասիկ մեր առաջարկութեան այն երեք կէտերը, որոց վրա ուղում էինք խօսել: Ի՞նչ ինչքան նոքա գործնական կարող են լինել, թող քննէ ընթերցողը: Պէտք է ասել, որ այդ ամենը ինքնահար պրօգրամներ չեն, այլ նոցա նկարագրման ժամանակ մենք առաջնորդվեցանք մի քանի իրական հիմնարկութիւններով, որոնք իսկապէս գոյութիւն ունեն:

Մնում է մեզ բացատրել այստեղ այդ առաջարկութեան իրադրման հետեանքը, նորա օգուտները և այլն:

1) Տնտեսական մի ընկերութիւն, եթէ մի որոշ գործով միացած չէ արդիւնադրող դասի հետ, նորա ամեն հնարները, նորա ամեն ձեռնարկած միջոցները ապարդիւն կամ ի դերե կը լինեն: Ուստի մի գործով, մի հաստատ գործով պէտք է միանալ գիւղական հասարակութեան հետ, պէտք է նորա հետ մի գործնական կապ ունենալ, այն ժամանակ միայն գիւղացին կըմտնէ իր համար աշխատողների գործունէութիւնները և նոցա վրա հաւատ կընծայէ:

2) Համայնական ընկերութիւնները հիմնվելով տեղական այժմի վրայ, ընկերութիւնից կը պահանջվի միայն մասնաւոր ձեռնադրութիւն, նրկական մեծամեծ ծախքեր տեղիք չեն ունենալ: Բացի գործնից ընկերութիւնը Հայաստանի արգաւանդ տեղերում, նոյն իսկ վանքերի հողերի վրա մի քանի կալուածքներ ձեռք բերելով և նորանց խնայողաբար կառավարելով, կարող է հաստատել նրկական միջոցների աղբիւր, որ նորա ապագայ հաստատութեան հիմն կը լինի: մասնաւոր նուիրատուութեանց վրա չէ կարելի մըշտապէս ապահովել, սրի օրինակները յայտնի են:

3) Երբ գիւղատնտեսական արդիւնագործութիւնները (техническое произведение) հաստատվեցան Հայաստանում և գիւղացին կարողացաւ իր հում արդիւնաբերութիւնները յօգուտ գործադրել, այն ժամանակ բնական պահանջ կը լինի արդիւնաբերութիւնները աւելացնելու: Գիւղացին կալիստի որքան կարելի է աւելի բերք արտադրելու իր երկրից, և այդ հնարաւոր

թեան վրա, իսկ նրան գոլում էին, կամ հաւատացնում էին, որ նա բարոյապէս դեմաքրացնում է ամենքին, միայն պետական շահերի մասին է մտածում և այլն, այդպիսիները կամ կատարելապէս յաղթված են, կամ ընտրված են չափից դուրս թոյլ մեծամասնութեամբ: Արհեստ է, որ հասարակութիւնը այժմեան ընտրութիւններով պատասխանեց պաշտօնական թերթերի առաջարկութեան: Գեամ Բիսմարկի հետ, կամ նրա դէմ:

Գոյալով «կայսերութեան ստեղծող» ժողովրդականութեան վրա, կառավարութիւնը ոչ թէ միայն ուղղակի դրեց այդպիսի անգամ կայսրի անունը էլ խառնեց ընտրողական կուռ մէջ: Կիսապաշտօնական և պաշտօնական լրագիրները անդադար նկատում էին, որ այժմեան ընտրութիւնները պէտք է ցոյց տան, թէ դերմանական ժողովուրդը մինչև որ աստիճան հաւատարիմ է գահին, միապետական սկզբունքին և կայսրի անձնաւորութեանը, որ առաջագիւղները դադարի հանրապետականներ են և նրանց քուէ տալը նշանակում է ձօնեցողներին անկումը ցանկանալ: Նոյնը կրկնում էին պահպանողական կանգնեցողները իրանց ընտրողական ձառնորդ: «Մենք միապետութեան հաւատարիմ ծառաներն ենք, ասում էին նրանք, մենք կը պաշտպանենք իշխան Բիսմարկի քաղաքականութիւնը: Ո՛ր մեզ հետ է, նա իշխանին պաշտպանում է: Ո՛ր մեր դէմ է, նա իշխան Բիսմարկի դէմ է:» Մի խօսքով ամենքն հարցը ուղղակի էին դնում,

կը վաճառահանվէին մշակված բերքերը դէպի վտճառման հրապարակները:

3) Կարևոր կը լինէր Հայաստանի քաղաքներից միւսում—Երզրումում կամ Վանում մի գործանոց բանալ, ուր պատրաստվէին արդիւնագործութեան համար կարևոր եղած կահկարասիքը, գունեալ նոցանից հասարակները:

Ահաւասիկ մեր առաջարկութեան այն երեք կէտերը, որոց վրա ուղում էինք խօսել: Ի՞նչ ինչքան նոքա գործնական կարող են լինել, թող քննէ ընթերցողը: Պէտք է ասել, որ այդ ամենը ինքնահար պրօգրամներ չեն, այլ նոցա նկարագրման ժամանակ մենք առաջնորդվեցանք մի քանի իրական հիմնարկութիւններով, որոնք իսկապէս գոյութիւն ունեն:

Մնում է մեզ բացատրել այստեղ այդ առաջարկութեան իրադրման հետեանքը, նորա օգուտները և այլն:

1) Տնտեսական մի ընկերութիւն, եթէ մի որոշ գործով միացած չէ արդիւնադրող դասի հետ, նորա ամեն հնարները, նորա ամեն ձեռնարկած միջոցները ապարդիւն կամ ի դերե կը լինեն: Ուստի մի գործով, մի հաստատ գործով պէտք է միանալ գիւղական հասարակութեան հետ, պէտք է նորա հետ մի գործնական կապ ունենալ, այն ժամանակ միայն գիւղացին կըմտնէ իր համար աշխատողների գործունէութիւնները և նոցա վրա հաւատ կընծայէ:

2) Համայնական ընկերութիւնները հիմնվելով տեղական այժմի վրայ, ընկերութիւնից կը պահանջվի միայն մասնաւոր ձեռնադրութիւն, նրկական մեծամեծ ծախքեր տեղիք չեն ունենալ: Բացի գործնից ընկերութիւնը Հայաստանի արգաւանդ տեղերում, նոյն իսկ վանքերի հողերի վրա մի քանի կալուածքներ ձեռք բերելով և նորանց խնայողաբար կառավարելով, կարող է հաստատել նրկական միջոցների աղբիւր, որ նորա ապագայ հաստատութեան հիմն կը լինի: մասնաւոր նուիրատուութեանց վրա չէ կարելի մըշտապէս ապահովել, սրի օրինակները յայտնի են:

3) Երբ գիւղատնտեսական արդիւնագործութիւնները (техническое произведение) հաստատվեցան Հայաստանում և գիւղացին կարողացաւ իր հում արդիւնաբերութիւնները յօգուտ գործադրել, այն ժամանակ բնական պահանջ կը լինի արդիւնաբերութիւնները աւելացնելու: Գիւղացին կալիստի որքան կարելի է աւելի բերք արտադրելու իր երկրից, և այդ հնարաւոր

միջոց չը տալով ընտրողներին միջին ելք ընտրել: Գրա համեմատ էլ նշանաւոր է պահպանողականների անաղողութիւնը: Ուրիշ ժամանակ դա միայն մի կուսակցութեան անաղողութիւն կը լինէր: Այժմ դա երկրի կարճաժամ պատասխանն է, որ իրան իշխան Բիսմարկի դէմ է յայտնում: Որ իրանք ընտրողները գործը այդպէս էին հասկանում, ապացուցանվում է նրանով, որ յետագիւղական գլխաւոր ներկայացուցիչները, որոնք ընտրողական ժողովների մէջ իշխանի անունով էին խօսում, օրինակ պրօֆեսոր Վազնէր, բարօն Վլէյստ-Բեցով, ծովապետ Վերներ, այս բոլոր պարոնները կատարելապէս յաղթվեցան: Վերներին կանգնեցողները մասին հարցրին իշխանից և նա պատասխանեց, որ Վերներ իրան հաճելի է: Թէ այդ հարցը և թէ պատասխանը տպված էին պաշտօնական լրագիրներին մէջ:

Պրօֆեսոր Վազնէր, որի վրա առանձին յոյս ունէին պահպանողականները, ընտրողական 4 շրջանների մէջ իրան կանգնեցող ժողովրդականութիւն չը ստացաւ: Մինչդեռ նա անձամբ ներկայումս ամեն յատկութիւններն ունի ժողովրդի ներկայացուցիչ լինելու համար: Նա ուսնալ, աշխատաւոր և ծարաւաւոր մարդ է: Այնու ամենայնիւ ընտրողները նրան մերժեցին: Եւ ինչի մերժեցին: Որովհետև նա ասպարէզ դուրս եկաւ ոչ թէ ինքն իր կողմից, ոչ թէ իբրեւ յայտնի գաղափարի ներկայացուցիչ, այլ իբրեւ կանցլերի խոնարհ ծառայ: Յաղթվե-

գամանքների մէջ: Բայց թողնենք այդ խնդիրը:

Ամփոփելով մեր խօսքերը, պէտք է ասենք, որ մենք ընտրեցինք մի որոշ ճանապարհ մի ընկերութեան համար, որ ձեռնամուխ է լինում բարձրացնելու Հայաստանի գիւղատնտեսութիւնը: մենք ընկերութեան վրին չը բարդեցինք զանազան ուղղութեամբ գործողութիւններ, որովհետև մենք հաւատացած ենք, որ ամենքով երկու կամ աւելի ձեռնարկներ չէ կարելի բռնել: Մենք ցոյց տուինք արդիւնագործման արհեստների նշանակութիւնը, բայց այդ արհեստներից միայն միւր կամ մի քանիսը կարելի է իրագործել ի սկզբանէ: Ընկերութեան գործունէութիւնը սահմանափակեցինք միայն Հայաստանի հողի վրա և չը տարանք նորան հեռու տանաներ, մեր հայացքը այդ մասին նորա-նումն էր, որ ընկերութիւնը գործելով այդ հողի վրա, մի և նոյն ժամանակ միջնորդ կարող էր լինել Հայաստանի բերքերի արտահանմանը, ազատելով նոցա արդիւնաբերողին չարչիւնների և այլ պարագիտների կեղծքումներից: Ընկերութեան գործունէութիւնը տարածեցինք առհասարակ բոլոր գիւղացիների վրա, որոնք Հայաստանի հողն են մշակում: մեր կարծիքով այս ուղղութեամբ գործող մի ընկերութեան ձեռնադրութեան չափը լինեն, նոյն իսկ տերութիւնը և թուրք հասարակութիւնը կօժանդակէ գործին:

Վերջացնում ենք մեր յօդուածը, ի սրտէ ցանկանալով, որ Կ. Պոլսի նորակազմ ընկերութիւնը գործնական ընթացք բռնէր, առաջի ունենալով Հայաստանի գիւղատնտեսական պայմանները: Թող չը բաւականանայ վերի վերոյ նախագիծներով և անհիմն գործողութիւններով: Եթէ նա իրաւամբ դրաված է Հայաստանի գիւղացուն երջանկացնելու հարցով, եթէ մտադիր չէ այդ գիւղացու թշուառութիւնը առարկայ չինել իր յափշտակական ծաղրածութեանց, թող ուրեմն աշխատի մի հաստատ հիմք տալ իր գործունէութեանը: Թող գիտենայ, որ լոկ ուղտնաւորութեանը ընկերութիւնները հիմնելու աւելի հեշտ է քան թէ անտեսական, որովհետև առաջին դէպքում ժողովուրդը քիչ է հետաքրքրվում և անկարող է քննադատել այդ տեսակ գործունէութիւնը, ինչքան էլ նա վատ լինէր: Իսկ երկրորդ դէպքում անկիրթ կրթեալից աւելի է հետամուտ լինում, անխնայ քննադատում և յիմարութիւնը այսպիսով:

Մօսկվա. Գիւղական

Типографія Главнаго Управленія Намѣстника Кавказскаго